

Соколёнок

3/2022

май – июнь

Къарчыгъа

РЕСПУБЛИКАНЫ ЯШЛАР УЧУН ЭКИ АЙДА БИР ЧЫГЪАГЪАН ЖУРНАЛЫ

ЛИЦЕЙ № 11

АНА ТИЛЛЕНИ БАЙРАМЫ

Он биринчи
лицейни
охувчулары
ана тиллени
байрамына
онгарылгъан
дарсда.

Жош сыйдам тоймос!

Бу-ана тилим, бу – ана топуракъ...

... Ана тилим сют ийисли увуз тил, Ана тилсиз адам-адам тюгюл, бил!..

Деп де къоймай, сав аламгъа бир чабувуллу чавушдай, ана тилини ал байракъ чавушудай, чакъырывлар, бுவарывлар, гъатта тилеклер этип ялкъмай, талмай айланагъан бизин аявлу Патимат Абуковагъа бу йыл 90 йыл. Аслам асил девюрню есиси бизин шаирибиз, ана тили – къумукъ тилине оъзю сёйлеме башлагъанлы оъзгелени де уйрете гелгендир! – деп эсеме геле. Муна, кёп йылланы узагъында нечесе-нечесе наслуланы бал татытып жанына, къанына сингдире, уйрете муаллим Патимат.

Ана тилине гъасиретли сююв де ба-лики шиъру язма башлагъанына бир на-сипли себецдир! Ана тилин алгъышлай, ана тилини гъайран сырлы сёзлерини теренлигин, байлыгъын аянлай. Ана тилини абурун бирден-бир гётерме, увуз сютюнден тутуп тилни асиллигин, азизлигин сабийлеге сингдирсин учун, «Мен

Къумукъман!» – деп тап-таза ана тилинде оъзден, оъктем, кюйде айтсын учун, шиъруларыны маънасын, сатырларыны теренлигин, къудратлыгъын, гёзеллигин гъар охугъанны юрегине тамсын, ойлашдырсын, талпындырсын деп, муна бу гюнге ерли де Патимат къастлы излевчю муаллим, шаир!

Яшлар учун да, уллулар учун да бир нече китапланы еси. Шиъру, яратывчулукъ ёлу, гертиден де, ёл уьстде. Гъар намусну кютме, гъар кимни сююнчюне, къайгъысына табулма алгъасайгъан Патимат – гёнгюревлер эте турун яза геле! Иншааллагъ! Бизге ана болуп да, анадаш да, сырдаш болуп да табулма бажаргъан, энниден сонг да хыйлы-хыйлы йыллар биз аявлу Патимат Абукованы барлыгъына да, болажакълыгъына да тах инанабыз! Гъакъ юрекден къутлайбыз! Савлукъ, савлукъ ёрайбыз!

Шейит-Ханум, «Къарчыгъа»

Томышот
Абукова

Ано тилим

Ана тилим берген билим,
Салгъан мени тюз ёлгъа.
Ана тилим булан анам
Кёп алгъан мени къолгъа.

Ана тилим, сен уйретдинг
Суйме тувгъан элимни,
Шо саялы кёп сюемен,
Анам сени тилингни.

Леззет

Мендей леззет аламы экен бирев де,
Къарап, гёрюп гёзеллигин аламны?
Аламны шо гёзеллиги болмаса,
Къуванчлары боламы эди адамны?

Гъона бахча, яшылчалар яшгъаргъан,
Ортасында озен оьте шырыллап,
Гъар тюпню бир сугъара, сув аямай,
Гъар тюпге бир гъайлек йырдай йыр йырлап.

Айланада акъ тереклер харс ура,
Дюнъя даим турагъандай шатлыкъда,
Акъ бутакълар билеклердей узалгъан,
Сайки, къызлар бийип тура чалтлыкъда.

Гюлайландай сари къабакъ чечеклер
Гюн тийгенде сари бола сариден,
Къысгъа бойнун сугъуп узун чечекге
Балжибинлер гёрюнелер ариден.

Мендей леззет аламы экен бир жан да,
Къарап, гёрюп гёзеллигин аламны.
Аламны шо гёзеллиги болмаса,
Насиби де боламы эди адамны.

Токъсолмесыз торгъой чарнамас, тойса - етим йыламос!

Шулай айтгъан бизин ата-бабалар. Къышы-язы булан озъюню ватанына амин къалгъан къушланы бири – торгъай, озге къушлар булан бирче исси якълагъа учмай. Гюз геле туруп, торгъай, къасткъылып, къышгъа гъазирлигин гёре башлай.

Торгъай уясына токъсан бюртюк гелтирип сала. Узакъ къышны боюнда буса, тутумлу торгъай гъар гюн бир бюртюкню ашай. Бюртюклер битгенде, торгъай, уясындан чыгып, терекге къонуп, шат чарнама башлай, неге туюл – язбаш геле, язбаш!

*Къагърулу къышдан насипли оьтдюм,
Къара язбашгъа сююнчлю етдим!
Къарнымны ашдан тартмайым, тартмай –
Айланада гъали ашама зат бар!*

Шу йыры булан бирче торгъай гележек гюзге мол гелим ёрай, янгыдан янгы къышгъа гъазирлигин гёрме уруна дейлер...

Шейит-Ханум Алишева

Календарь бизге негер тарыкъ?

Календарь бизге йыл боюнда этме суйген хыялларыбызны унутуп къалмас учун тарыкъ. Сонг да, ол бизге заманны тергеме кёмек эте.

Календары ёкъ адамлар, масала, денгизлерде гемелер хатабалагъгъа тюшюп, инсан яшамайгъан ярым атавлагъа ташланып, янгыз къалгъанда гюнлени, айлану санавун чыгъарма болмайлар.

Ташдан календарь ким этген?

Хыйлы асулар алда Орта Америкада ацтеклер деген халкъны къудратлы пачалыгъы болгъан. Олар 365 гюнлюк йылны гъарисинде 20 гюнлюк 18 айгъа бёле болгъан ва гъарисине «5 насипсиз» гюнню де къоша болгъан.

Ацтеклер бир улуу ярдан дегерек календарь сындырып, оюп-оюп, санавлагъа гёре онгаргъан. Гъар гюнню онда оз белгиси де болгъан.

Бугюнню календарны ким чыгъаргъан?

2000 минг йыллар алда Эсги Румда (Рим) пачалыкъны гъакимлигин Юлий Цезарь юютген.

Бугюнге ерли биз къоллайгъан календарны Юлий Цезарь яратгъан. Бу календаргъа гёре йыл 12 айгъа бёлюнген. Арадан заманлар гетсе де, календарь алышынмагъан кююнде къалгъан.

Шейит-Ханум Алишева

Сунуяжамыи Бийболатова

АВБУКАГЪА

«Букварь булан савболлашыв» деген байрамгъа
биринчи класны яшларыны атындан

Азиз китап, узагъында сав йылны,
Къолубузда юрюй туруп тавшалдынг.
Къайда барсакъ, сени булан юрюдюк,
Биз де талдыкъ, сен озьюнг де къавшалдынг.

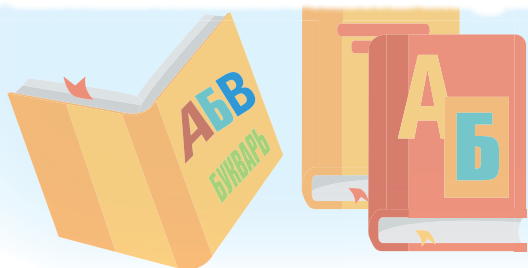
Энни сени ял алмагъа тахчагъа
Салажакъбыз, заманда бир къарама.
Сени бизге ихтиярынг бар энни,
Устьюнлюклер, яхшылыкълар ёрама.

Биз унутма балмажакъбыз озьюнгню.
Сени алып, охумагъа уйрендик,
Шодур бизин шунча шулай кюр этген.
Гъар гъарпынгны бармагъыбыз юрютген

Эки сёзню тагъышдырып болмайгъан,
Гъали энни жумлаланы язабыз.
Гъакъ юрекден къуллукъ этдинг бизге сен,
Сени алдынгда гюнесувдай тазабыз.

Савбол сагъа, китабыбыз биринчи,
Энни уллу китапгъа ёл саларбыз,
Бизин булан бирче бирни битеген
Учителни гъаман гёнгюн аларбыз.

КЪУРЧАКЪ

Алдымда да олтуруп,
Къурчакъ къарагъан магъа,
Сюегендей обзюме
Кёп затланы айтмагъа.

Гёзлери – кёкню гёгю,
Чачлары сари балдай.
Баламны бал баласы
Къурчакъны сюе алай.

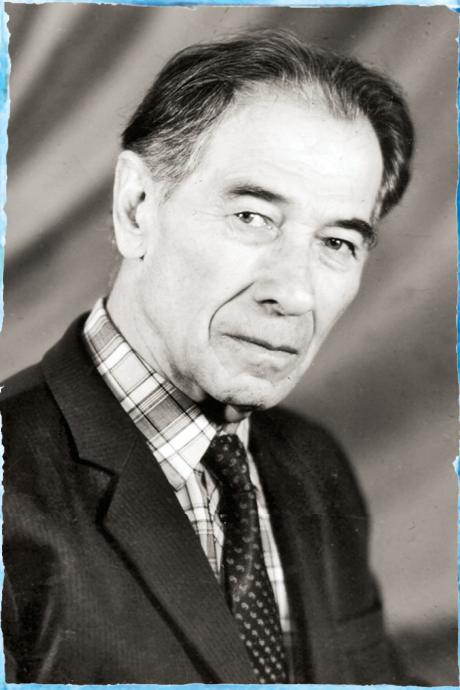
Сюйсе, бешикге сала,
Сюйсе, ала бешикден.
Бир къолун тутуп ону,
Чыгъып гете эшикден.

Яш этип, къолгъа алып,
Алай гъайлек йыр айта,
«Къурчагъым йылайдыр», – деп,
Ойнама гетсе, къайта.

Бир башын тарай алып,
Арив сёзлер де айтып.
Къурчагъым огъар къарай
Оймакъ авзун иржайтып.

Къызым юхлама ятса,
Огъар эте къаравул.
Къызымдан, къурчагъындан
Къуваналар сав авул.

Асалам Аскерасанов ЯЗБАШ

Къар ирий, агъа сувлар,
Тавлар, тюзлер чайыла.
Юртланы ягъасына,
Яшыл дарай яйыла.

Исси еллер уьфюрюп,
Салкъын гъаваны къува.
Яйсан янгурлар явуп,
Къышны агъусун жува.

Тав башланы эртен чыкъгъан гюн ялап,
Гюмюш йимик йыртыллата гюн бетин.
Тав ел аста акъ туманны къувалап,
Юхусундан айыкъдыра уьмметни.

Къушлар сарнап йыбата яз эртини,
Шат гёнгюллер гюнеш булан сораша.
Бары байлыкъ аякъ уьстде айыгъып,
Баргъан сайын тавушгъа тавуш къоша.

Тавлар балкъып исси язбаш гюнлеге,
Тюрлю-тюрлю чечек тюрлеп терекни.
Гёбелеклер гюлден гюлге къонагъан,
Гёнгюн ача, къувандыра юрекни.

Шарль Стефан

Кюлкъыз

Бир бай къатыны гечинген сонг экинчи къатын ала. Ол обкътем, обзюнден къайры гишини сан этмейген къатын болгъан. Ол къатынны обзюне ошайгъан эки къызы да болгъан. Байны да обзюню бир къызы болгъан. Ол къыз анасы йимик рагъмулу, эдепли къыз болгъан.

Той битгендокъ, обгейана эрини къызына обзюню яманлыгъын гёрсетме башлай. Бу къатын обгейкъызыны рагъмулу, эдепли хасиятларын ушатмай. Неге тюгюл, муну янында обзюню къызларыны яман хасиятлары гёрюнюп къала. Бу къатын обгейкъызына не нас иш бар буса тапшура. Обгейкъызы савут-сабаны жува, абзарны сибире, уйлени тазалай. Ятыву да бу къызны къалкъыны тюбюнде, бир онгсуз гиччи уйде, онгайсыз ерде. Муну обгей къызардашлары арив ясангъан, уллу кроватларда, арив уллу гюзгюлери булангъы уйде ята. Бу къыз обзюне этилеген зулмугъа чыдап тура, атасына айтмай. Неге тюгюл, ол обгейананы янын тутажакъны биле.

Ишлерин этип битген сонг ол печни алдында, кюлню уьстюнде исине. Шо саялы уьюндегилер огъар Киркъурчакъ дей. Гиччи къызардашы огъар Кюлкъыз деп къойгъан. Кюлкъызны уьстюндеги опуракълары эски буса да, багъалы опуракълар гийген къызардашларындан юз керен арив болгъан.

Бир керен корольну уланы балгъа бары да байланы къатынларын, къызларын чакъыргъан. Шо балгъа эки де

кызардашлагъа да чакъырыв гелген. Бу кызлар сююнуп нечик арив гийинегенни билмей айланалар. Кюлкъызгъа иш тапшурула. Ол кызардашларыны опуракъларына итив ура, оланы онгара. «Мен, – дей уллу кызардашы, – гюржюба тутулгъан кызыл бархат капотумну гиенен». Гиччи кызардашы: «Мен алтын варакъ тутулгъан опурагъымы гиенен. Шолай опуракъ биревню де уьстюнде болмажакъ». Кызардашлар Кюлкъызгъа озлени опуракъларын герсете. Кюлкъыз арив затны сайлап бажара болгъан. Ол булагъа арив насигъатлар бере. Башын-чачын нечик онгарма гереклигин айта.

Кюлкъыз буланы онгарагъанда кызардашлары:

– Сен де сюемисен балгъа бармагъа? – деп сорайлар.

– Ай, мени кызардашларым, сизин магъа гьнгюгюз кюлей, магъа олай насип къайда, – дей.

– Дагъы, адамлар да кюлер эди сен балгъа барсанг, – дей олар.

Башгъа кызы болгъан буса оланы башын-чачын онгармас эди. Кюлкъыз бек рагъмулу кызы. Ол оланы дагъы арив болмасдай онгаргъан. Кызардашлар эки гюн гюзгюню алдындан таймай. Ахырда насипли гюн етише. Кызардашлар балгъа гетди. Кюлкъыз оланы артындан къарап къалды. Олар гетген сонг ол йылады. Муну анасы йимик янашагъан сигърочу къатын бугъар неге йылайгъанын сорай.

– Мен де сюенен... Мен де сюенен», – деп, сьзюн ахырына етишдирип болмай йылай. Сигърочу къатын огъар: «Сен балгъа барма сюесен», – дей. «Сюенен», – дей Кюлкъыз. «Сен гъакъыллы болсанг, мен сагъа балгъа барма кьмек этермен», – дей. Ол Кюлкъызны озгюню янына чакъырып: «Барып, бавдан магъа бир къабакъ алып гел», – дей. Кюлкъыз бавгъа гете. Лап да арив къабакъны уьзе ва сигърочу къатынгъа алып бара. Къабакъ озгюне

балгъа бармагъа кѣмек этежегин ол билмей. Сигъручу къатын, къабакъны ичин тазалай. Сонг ѳзюню сигърулу таягъы булан къабакъгъа къагъа. Къабакъ бир арив накъышлангъан пайтон болуп къала. Сонг ол къапгъунгъа тутулгъан алты чычкъанны къыргъа чыгъарып, гъарисине ѳзюню таягъы булан къагъа, гъарчычкъан бир арив ат болуп къала. Алты ат егилген пайтон болду. Сигърулу къатын пайтончуну неден этегенни билмей. Кюлкъыз: «Барып къарайым, къапгъунгъа лабай тутулмагъанмы экен. Лабайны пайтончу этербиз», – дей. «Сен арив ойлашгъансан, барып къара», – дей сигъручу. Кюлкъыз уъч лабай тутулгъан къапгъунну алып геле. Сигъручу уллу мыйыкълысын алып, таягъы булан къагъа. Лабай бир базыкъ, къалын мыйыкълы пайтончу эте.

Сонг ол Кюлкъызгъа: «Бавгъа бар, ондан гесерткилер алып гел», – дей. Къыз гесерткилени гелтире. Сигъручу олардан арив гийинген алты къуллукъчу эте. Олар ѳмюрюнде шу ишни башын тутгъан йимик токътай.

Сигъручу: «Гъали сен балгъа барып боласан», – дей. Къыз огъар: «Мен шу опурагъым булан балгъа нечик барайым?» – дей. Сигъручу къатын ону опурагъына къолун тийдире. Кюлкъызны опурагъы бир багъалы ташлардан тикме тигилген, алтын, гюмюш торлангъан бир арив опуракъ бола. Сонг сигъручу огъар ѳзлерден дагъы арив болмас аякъгийимлер бере. Шулай арив гийинип, Кюлкъыз пайтонгъа мине. Сигъручу къатын огъар гечеортадан ѳтгенче къайтмакъны бувара. Бир минут артыкъ къалса, пайтон къайтып къабакъ, къуллукъчулар гесерткилер, опурагъы да къайтып эски болажакъны айта.

Кюлкъыз гечеорта болгъунча къайтажагъына сѳз бере. Гъали бу къыз балгъа бара. Корольну уланына бирев де танымайгъан, билмейген бийке къыз гелген-

ни билдирелер. Ол къызны къаршылама чыгъа. Корольну уланы, пайтонну алдына гелип, къызгъа къолун узата. Улан къызны залгъа алып гире. Залда бирден шыплыкъ тува, музыкантлар, бары да халкъ къызны аривлюгюне гъайран болуп къала. «Огъ, не арив къыздыр» деген тавушлар эшитиле. Гъатта король ѳзю де къызгъа тикленип къала. Астаракъ королевагъа: «Булай арив къызны кѳп бола гѳрмегеним», – деп шыбышлай. Къатынлар, гѳзлерин айырмай, къызны опурагъына къарай. Тангаласында арив къумач тапса, шолай опуракъ тигип болагъан дерзи излеме ойлай.

Корольну уланы къызны лап абурлу адамлар олтурагъан ерге олтурта, сонг бийиме чакъыра. Къызны бийивюне къарап къонакълар бирден-бир тамаша болалар. Ашама арив ашлар гелтире. Корольну уланыны гѳзюне къыздан къайры дагъы зат гѳрюнмей. Къыз барып, ѳзюню къызардашларыны янында олтура. Улан берген апельсинлени олагъа да бере. Къызардашлар ону танымайлар.

Кюлкъыз бирден сагъат он эки битме аз къалып турагъанны эс эте. Тез уйге гете. Уйге къайтгъанда къыз сигъручу къатынгъа баракалла бере. Тангаласында балгъа барма сюегенин, корольну уланы ону балгъа чакъыргъанын айта. Бу булай хабарлай туруп къызардашлары да къайта. Кюлкъыз олагъа эшикни ачып: «Не узакъ къалдыгъыз», – дей, юхлап уянгъан гиши йимик гѳзлерин окъалай туруп. «Сен онда болгъан бусанг, гѳрер эдинг. Онда бир къыз бар эди аривлюгюнден янагъан. Бизин булан лакъыр да этди, апельсинлер булан къонакъ да этди бизин», – дей къызардашы.

Кюлкъыз бек шатланып, о къызны атын сорай. Олар ол къызны бирев де танымайгъанын айта. «Корольну уланы да пашман болду ол къызны таныйгъан бирев де ѳкъгъа. Тек ону тапмай къоймажагъын билдирди», – дей къызардашлар.

Кюлкъыз иржайып: «Шонча да аривмю? Нече де насиплисиз сиз. Мен де гёрмеге сюер эдим шо къызны.

Тангаласында къызардашлар балгъа гетди. Кюлкъыз да тюнегюнден де арив болуп, балгъа гелди. Корольну уланы ону янындан бир минутгъа сама таймай эди. Ону къулагъына арив сёзлер шыбышлай. Къыз да ялкъмай арив йыбана. Бирден сагъат он эки болгъанны гёрдю. Тез тупуп, чабып ййберди. Корольну уланы ону арты булан чапды, тек етишип болмады. Чабып барагъанда къыз аякъгийимин тюшюрдю. Улан къызны аякъгийимин кюлуна алды. Къыз уьйге пайтонсуз, кюлукъчуларсыз, объюню уьстюнде эски опурагъы да булан къайтды. Шо аривлюкден аякъгийиминден къайры бир зат

да къалмагъан. Улан кюлукъчулардан сорай, олар да гёрмеген онгсуз гийинген жагъил къызны гёрсе тюгюл, дагъы гишини гёрмеген.

Къызардашлары балдан къайгъан сонг къыз олагъа балны гъакъында соравлар бере. Тюнегюнгю арив къызны сорай. Олар арив къызны гёргенлигин айта. Сагъат он эки битгендокъ чалт гетгенлигин, бир аякъгийимин тюшюргенин айта. Корольну уланы аякъгийимни алгъанын, кёп заман тикленип тургъанын, улан аякъгийимни есине гъашыкъ болгъангъа ошайгъанлыгъын хабарлай.

Бир нече гюнден улан объюню чаушларына къыз тюшюрген аякъгийим кимге яраса, шону алажакълыгъын халкъгъа билдирмекни тапшура.

Аякыгыйимни бийкелеге, бай кызлагы гийдирип кырай. Бирине де ярамай. Булагы да гелип, эки де кызардашгы да гийдирип кырай, нечакы кыаст этсе де аягыны учуна да гирмей. Кюлкызы олагы кырап кюлей туруп: «Беригиз гыали, мен гийип кырайым, магы ярамасмы экен», – дей. Кызардашлар кюлеме башлай. Аякыгыйимни гелтирген адам Кюлкызыгы яхшы кырап, ону аривлюгоне гыайран болуп, бары да кызлагы гийдирип кырама озыуне буйрук болганны айта. Ол, кызыны олтуртуп, аягына гийдире. Аякыгыйим Кюлкызыны аягына ярап кыала. Кызардашлары тамаша, гыайран болуп кыала. Дагыдан да бек тамаша бола олар Кюлкызы бириси аякыгыйимин кисинден чыгырып гийгенде. Шо заман сигьручу кыатын гелип, Кюлкызыны

опурагына таягыны тийдире. Кызыны устынде алдыдан да арив опурак бола.

Кызардашлар Кюлкызы балдагы шо арив кызы экенге мюкюр бола. Эки де кызардаш Кюлкызыны алдына йгыгылып, этген яманлыклары саялы озылерден гечмекни тилей. Кюлкызы, оланы ерден тургызуп, кычакылап, озыюню гечгенлигин айта. Устынде арив опурагы да булан Кюлкызыны корольну уланыны янына етишдирелер. Улангы кызы дагыдан да арив герюне. Бир эки гюнден той да этип, Кюлкызыны корольну уланы ала. Аривлюгоне тенг гелеген рагьмусу булангы Кюлкызы эки де кызардашын озыюню кыаласында ерлешдире. Бай уланлагы эрге де бере.

*Кыумук тилге гечюрген
П. Абдуллаева*

Къумукъланы йыр хазнасында

АНА ТИЛИНДЕН БАЛАГЪА

Сёзлери Абусупиян Акаевники,
макъамы Наби Дагировники

Moderato

Ананг сьюнгюр, балам, ал чы къолун
га къа лам, сукълансын сагъа а лам
мактапгъа бар, мактап гъа. Мак тап гъа сал
ю ре гинг, ил му бол сун ге ре гинг

The musical score is written for voice and piano. It features a vocal line with lyrics in Tatar and a piano accompaniment. The tempo is marked 'Moderato'. The score is divided into six systems, each with a vocal line and a piano accompaniment. The lyrics are: 'Ананг сьюнгюр, балам, ал чы къолун га къа лам, сукълансын сагъа а лам мактапгъа бар, мактап гъа. Мак тап гъа сал ю ре гинг, ил му бол сун ге ре гинг'. The piano accompaniment consists of chords and arpeggiated figures.

нюрлен син кё - жүре - гинг - мактап гъа бар, мактап.
гъа.

1. 2. 3.
pp

Эт чи миллетни гъайын,
Оьрленсин гъар гюн сайын,
Эшит Ватан гъарайын –
Мактапгъа бар, мактапгъа.

Дагъыстанны адатын,
Унутма гъар-бир затын,
Тиргиз аталар атын –
Мактапгъа бар, мактапгъа.

Мактап – илму булагъы,
Талайсыйлар йырагъы,
Янсын миллет чырагъы –
Мактапгъа бар, мактапгъа.

Тынгла, балам, ананга:
Юрю мактапхананга,
Ярыкъ бер айлананга –
Мактапгъа бар, мактапгъа.

Абдулгъажин Гъажиев

ЯШЛАНЫ ФОКЛОРУНДАН ОЙНАТЫВЛАР

Ойнатывлар бир аз эли яшлагъа багъышлана, тек яшлар озлер янгыз ойнап болагъан чагъына етип битмегенге гере, оюнну уллулар оьтгере. Олар булан яшлар оюнга уьйренелер. Оюн булан машгъул болуп, йыламайлар, ялкъмайлар ва оюндан таба озлени англавун, гъислерин артдыралар, къылыкъны нормаларына янашалар, къаркъарасын ишлетелер. Буланы барысыны да яш учун уллу агъамияты-маънасы бар.

Ойнатывлар тюрлю-тюрлю бола. Лап да кеп яйылгъанлары – бармакълар, кьоллар булан ойнатывлар, масала:

Баш бармакъ,
Балалы оьрдек (имам бармакъ),
Эбей (орта бармакъ),
Себей (ян бармакъ),
Гиччинева бебей (женекей бармакъ).
Яшны эретургъузуп, юрютюп, гетерип, оьрге атып ойнатагъан оюнлар-ушанывлар да бар, масала:

Кан-канкичив, канкичив,
Сувгъа баргъан канкичив,
Сувдан къайтып гелгенде
Шулай тургъан канкичив,
Булай тургъан канкичив,
Бийип алгъан канкичив.

Яшны тюрлю-тюрлю санлары булан байлавлу ойнатывлар да елугъа:

Чыгъыкъ, мангалай,
Чунгур гез,

Чюй бурун,
Чюмек авуз.
Гъарсинчекде ойнатагъан оюнлар да болгъан:

Гъарс, гъарс, гъарсинчек,
Гъарун деген гюл-чечек,
Гюл-чечегин алайыкъ,
Озьюн шулай ярдан салайыкъ!

Март - йылны эртем

Март ай – йылны эртени. Булай деп негъакъ айтылмай. Гюн тиймейген ерде гетип барагъан кышны свукълугъун сезсенг де, гюнешни шавлалары тиеген ерде язбаш етишип гелегенни гыс этесен. Чоргъалардан тамчылар таммагъа башлай, авлакъларда кърлар ирий. Орманлыкда тонкътонк къушну накыра «согъагъаны» эшитиле, савусгъанлар чарнай.

Март айда къргъалар бала ята. Гюн тиеген талаларда язбашны биринчи чечеги – шатман сап-сари болуп гөрюне.

Ондан да язбашны ийиси геле.

Март айны бирдагъы бир белгиси – исси якълагъа гетген къушлар къайтмагъа башлай. Биринчилей сыйыртгъычлар, сонг турналар геле. Лап артда, жут-жут болуп, тереклерде, телбагъаналарда кърлыгъачлар гөрюне. Исси якълардан къайтгъандокъ, олар озлеге уялар тикмеге алгъасай. Гъар къушну озюне хас уясы бола.

Тонкътонк къушну да, кърлыгъачны да уяларын тенгleshдирип къарайыкъ.

Тонкътонк къушну уясы

Тонкътонк къуш уясын йымышакъ агъачы булангъы тереклени – ёгени, талны, элмени ярылывларында эте. Уя тикме ер сайлай туруп, о къртайгъан уллу гертме тереклени ярылывларын танглай. Ону уясында не саламы, не де отлары болмас. Тонкътонк къуш терекни къувушунда бала ята. Баларын оьсдюремек учун къушлар бек гъаракат эте.

Къушлар балаларына тангдан туруп азыкъ излей чыгъалар, уясына гече къайталар.

Тонкътонк къушлар тазалыкъны оьтесиз кёп сюелер, уясын таза сакълайлар.

Къарлыгъачны уясы

Къарлыгъач оъюню уясын кёбюсю гьал-да пурханы да, тамны да бир мююшюнде тиге. Уя тигегенде ол, балчыкъны къайыр булан къатнашдырып, сувда йибитип, чю-пюрек гесеклер, увакъ-тюек, салам, къувукъ къошуп, тындырыкълы ишлей, гиччирек четен йимик эше. Уясыны ичине йымышакъ отлар сала.

Къарлыгъач да балаларына тангдан ту-руп азыкъ излеме башлай. Чакъны гьалы нечик болса да, къарлыгъач балаларына ем ташывун бёлмей. Амма кёк кёкюревден къарлыгъач бек къоркъа. Бири-бири булан тюртюше де, къарлыгъачлар оъзге къуш-лар булан ярашып яшайлар.

Магъа ммайт
Къадыров

ДОНГУЗЛАНЫ НИЗАМЫ

Къыр донгузланы да гючлю низамы бар, оланы балалары аналарыны айтгъанындан чыкъмай деп яш заманында эшитген эдим. Энни магъа эпсиз бек таъсир этген бир ишни гъакъында айтаман.

Уъчев Къаягентге юрюп бара эдик. Гъусемегентхаси дейген ерге чыгъагъан бетде бир ёлдашым: «Гёдеклеге къаратгъыз!» – деп къычырып йиберди. Ону тамаша болувуну себеби – гентден шунча йыракъда гёдеклер болмагъы.

Ондан да артыкъ гъайван гёрюне, олар чалт геле, тек артындан къувагъан адам ёкъ. Уъчюбюз де тамаша болуп токътадыкъ.

Къарайбыз – къыр донгузлар экен. Тувра бизге багъып геле. Биз токътагъан ер алаша, ёлну эки къырыы бийик. Уълкюлер де бар. Донгузлар бизин эс этмей. Дагъы да алаша болуп токътадыкъ. Донгузлар ювукълашып тувра уъстюбюзге геле. Бизге етишмеге 25-30 абат къалды. Буланы арасында яралы къабан болмаса, бизден къркъуп къачажакълар. Тек, яралы къабан бар буса, ол уъстюбюзге гъавлап чабажакъ.

Къабанлар эки бар эди. Олар, туварчылар йимик, донгуз сиривню арты булан эки де къабургъасын тутуп геле. Балаларын артда къалмагъа къоймай. Анасы, тёшюергетиеген акъ мегежин, алдыбулан геле. Мегежин алда, къабанлар артда – эки де ягъында, уъч мююш болуп гелелер. Балалары да бир абат ягъагъа тайышмай: анасыны артында эки, оланы артында уъч, сонг беш, алты болуп тизилип гелелер.

Яралы къабан бар буса деп, къркъуп сызгъырдыкъ. Анасы: «Ххх», – деп

тавуш этди. Барысы да пысып къалдылар. Анасы, сиривню айланасын эки керен айланып, сызгъырып тавуш къайдан гелегенни билмей токътады. Балалары да шып болуп тура. Биз бирдагъы керен сызгъырдыкъ. Биз бар ерни билип, олар, шо низамын бузмагъан кюйде, къакъагъа багъып къачып гетдилер.

Розвеекочы къабан

Гъабижай къаравулда къошумда янтайып тураман. Майылкъушну тавушундан башгъа гъеч шыплыкъны бузагъан зат ёкъ. Ёйракъ буса да, гентден тавушлар да геле. Сют йимик ай ярыкъ гече.

Магъа къаршы бетде къара булут йимик донгуз сирив геле гёрюндю. Гъабижайлыкъгъа етишмеге юз абат чакъы къалагъанда, къабан «Къух!» – деп тавуш этди. Сирив къап-къара ташлар йимик болуп токътап къалды. Къабан гъабижайлыкъгъа чапды. Мен къарап тураман. Ол къартыкъны яхшы гючлю тавуш булан «харш» деп сындырып, тынглады. Ону устьонден: «Чып-чып!» деп бек рагъатсыз учун айланагъа бир жымчыкъны тавушу да эшитиле.

Мен дагъы да тынглап тураман. Ол дагъы дагъы да эки къартыкъны сындырды. Мен барымны билдирмеймен. Сонг ол, гъабижайлыкъдан чыгъып, тавуш этди. Сирив баягъылай булут йимик гъабижайлыкъгъа юрюдю. Олар ювукъ болгъандокъ тюбек урдум. Къачма башладылар. Дагъы да, дагъы да урдум. Тиймей къалма кюй ёкъ эди. Тек эртен тамчы къанны да гёрмедим.

Изашит Асеков

ЯШАВНУ АЛАМАТЫ

Гъайлек объю де гиччи,
Гъайлекдеги де гиччи,
Гъали улангъа эркин
Гиччи гъайлекни ичи.

Гъайлегинг гъали эркин,
Тек заманлар айланар.
Оьсгенде сагъа, иним,
Тар гёрюнер дюньялар.

Яшав шолай: гиччиде
Гъайлек де яшгъа таман.
Сав дюнья азлыкъ этер
Оьсгенден сонг, бир заман.

Мезден берли къурдашыма

Мен ем берегенгеми,
Герип ачып аямны,
Къыргъа чыкъсам, гёгюрчюн
Къырыйымдан таямы.

Алгъасап абатланып,
Яныма лавлай дагъы,
Къолумдан гёзюн бурмай
Аш увакъ гёзлей дагъы.

Дарсларыма олтурсам,
Къурдашым ялкъа дагъы.
Ювукъларын да гёрмей
Бир сирив къалкъыдагъы.

Гёбюп юрой гюрюллей
Мени къыргъа чакъыра.
Ойнамагъа юрю! – деп.
Гёгюрчюном не билсин

Башымдагъы келекни:
Тангдан белимни язмай,
Дарслар этме герекни.

Языв битсе, гысап бар
Мисал бар чечмек учун,
Школагъа бармайгъан,
Огъ, насипли гёгюрчюн.

Насибим излей чыкъгъан адаммы ёммогъы

Бир болгъан, бир болмагъан, бир юртда бир адам болгъан. Ол адам кѣп ярлы болгъан, гъар не касбу этсе де, иши алдын ерли юрюмей болгъан. Ол ойлаша: «Еси ёкъ зат болмай, мен насибимни есин кыдырып табып, ондан тилеп, оъзюмню насибимни алайым», – деп.

Чыгъып гете. Ёлда барагъанда бир аюв къаршы бола. Аюв:

– Гъей, адам, къайда барасан? – деп сорай. Адам:

– Къайда барайым – мени бир де насибим юрюмей, Насипны есинден насибимни тилеме бараман, – дей.

Аюв:

– Яхари, насипни есин тапсанг, мени бир де таймайгъан баш аврувум бар, шогъар дарман сора дагъы, – дей.

– Яхшы, сорарман, – деп, о гиши гете.

Бираз ари баргъанда, будай орагъан сабанчыгъа етишип, салам бере. Сабанчы, саламын алып:

– Къайсылайдыр? – деп сорай.

О гиши:

– Къайсылай болсун, насипни есинден насибимни тилей бараман, – дей.

Сабанчы:

– Яхари, насипни есин тапсанг, шу ерге гъар йыл будай чачаман, сумагъа ишлеп, бюртюк алмай къала, шо неден бола экен, сорарсан, – дей.

– Тапсам, сорарман, деп, о гиши гете.

Ондан ари баргъанда картопдан чѣп алагъан гишиге етишип, салам бере. Картопчу, саламны алып:

– Яхшы ёл, къайсылайдыр? – деп сорай.

Адам:

– Къайсылай болсун, насипни есинден насипимни тилей бараман, – дей.

Картопчу:

– Яхари, насипни есин тапсанг, сорап къара дагъы, шу ерге гъар йыл картоп чачаман, картоп увакъ болуп, халтагъа ишлеп къала, шо неден бола экен? – дей.

– Тапсам, сорарман, – деп, гете.

Адам ай юрюп, йыл юрюп, бир уллу тавну башына мине. Къараса, белбавуна гелеген акъ сакъаллы бирев олтуруп тура. Уъстюне барып, салам бере. Тамаза, саламны алып, сорашып битген сонг:

– Нечик чыкъдынг? – деп сорай.

О гиши:

– Нечик чыгъайым, мени бир де на-

сибим юрюмей, Насипни есин табып, шондан насипимни тилеме чыкъгъанман, – дей.

Тамаза:

– Олай буса, насипни еси менмен, – дей.

Адам:

– Яхари, мени гёзюм гёре туруп, насипимни юрют дагъы! – деп тилей.

Тамаза ерден бир увуч хум алып, тёгюп йибере.

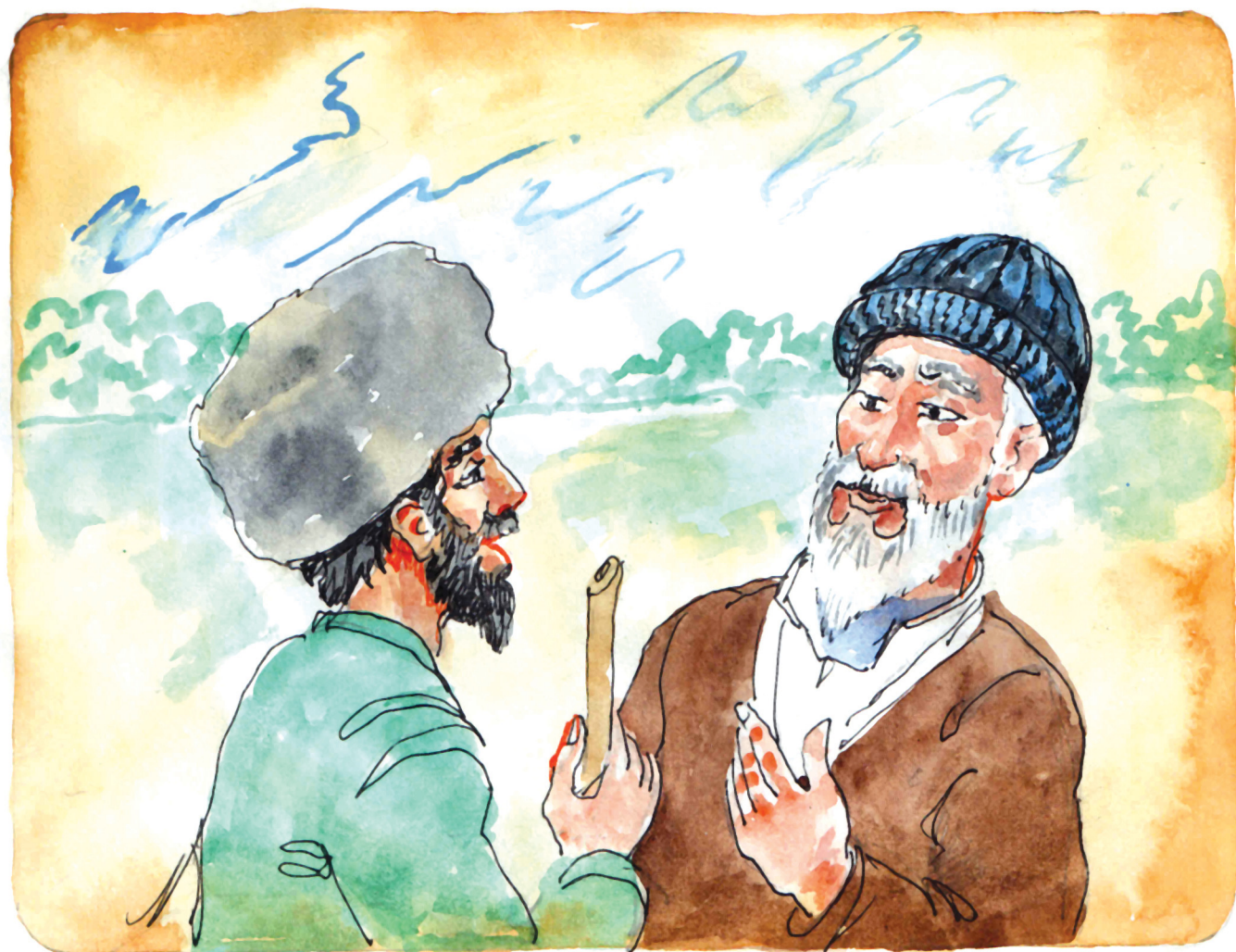
– Сени насипинг шу хум йимик тёгюлдю, гъали сен бажарсанг, – дей.

Адам аювну арзын айта.

Тамаза:

– Аювну башы, гъакъылсыз адамны башыны майын ашаса, сав болажакъ, – дей.

Сонг сабанчыны арзын айта.

– Сабанчыны ерини тубюнде хазна бар, шо таймаса, будай бюртюк алмажакъ, – дей тамаза.

Сонг картопчуну арзын айта. Тамаза:

– Картопчуну ерини тубюнде багъыр маъдан бар, шо таймаса, картобу уллу болмажакъ, – дей.

Адам, тамазагъа савбол да этип къайтып, картопчугъа етишип, тамаза не дегенни айта.

Картопчу, кѐп сююнюп, айта:

– Мен бир янгыз адамман, экибиз де къазайыкъ, чыкъгъан багъырны яртысын сагъа бирермен, – дей.

О гиши буса:

– Воллагъ, къазмайман, мени насибим, гѐзюм гѐре туруп, агъылып гетди, магъа ишлеме негер тарыкъ! – деп гете.

Сабанчыгъа етишип, тамаза айтгъанни айта. Сабанчы:

– Огъ, Аллагъ рази болсун сагъа, шону билип гелген! Мен кѐмегим ъкъ гишимен, бир арив къызым да бар, шону да берейим сагъа, экибиз де къазайыкъ, чыкъгъан алтынны яртысы да сагъа, – дей.

О гиши:

– Воллагъ, къардаш, къызынгны да алмайман, ерингни де къыйналып къаз-

майман. Озьюмню гѐзюм гѐре туруп, насибим юрюген сонг, негер тарыкъ магъа ер къазма! – деп, гетип къала.

Аювгъа етишип, тамаза айтгъанни айта.

Аюв:

– Кѐп савбол! Дагъы ълда эшитгенинг-гѐргенинг бар буса, шону да айт дагъы, – дей.

Адам озъю ълда сабанчы, картопчу булан болгъан ишин айта.

Аюв:

– Олай деген недир?! Ончакъы хазнаны ортакъ этген ерде неге токътамадынг? – дей.

Адам:

– Неге токътайман дагъы? Гѐзюм гѐре туруп, насибим юрюдю чю, ер къазмасам, магъа аш тюшмейми?! – дей.

Аюв:

– Олай буса, сагъа кѐкден салып йибергени тарыкъ! Магъа къыдырып авара болмагъа да негер тарыкъ. Не чакъы къыдырсам да, тапмасман сенден гъакъылсыз адамны! – деп, тутуп, башын ярып, ичиндеги майын ашап къоя.

Онгмай-оьсмей шолар къалсын, онгуп-оьсюп биз къалайыкъ!

Бакъаяпыракъ

Бакъаяпыракъ бизин уьлкени гъар не еринде де раслашагъан оьсюмлюкленни бириси. Ону дымлы топуракъда да, авлакъларда да, гърмеге бола. Бакъаяпыракъны уллу тайпасы – кърп йыллыкъ от. Боюну бийиклиги 15-30 сантиметр болур. Эниште, тамурларына ювукъда, генг авур яшыл, дегерек япыракълар оьсе. Япыракъланы уьстлери тегишдир, учлары уьчмююшдюр, чечегини тереги (сумасы) тувра уьстге багъыш оьсе, бой сала, ону баш янында непти тюсде увакъ чечеклери бола. Бакъаяпыракъ июнь айдан гюз гиргинче чечек ачып турар. Бакъаяпыракъны япыракълары дарман. Оланы яйны боюнда жыялар, салкъын ерде, чарлакъларда кърурталар. Япыракъланы къавратмагъа ярамай. Бу от ашкъазаны, ичеклери авругъайлагъа яхшы кърмек эте. Бакъаяпыракъны адамлар бырынгъындан берли дарман гъисапда къроллай гелген.

Ханц оччам

Ханц оччам не ерде де оьсеген оьсюмлюк. Ханц оччамны бары да халкъ ашгъа къроллай.

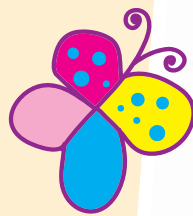
Терегини бийиклиги 60-70 сантиметр бола. Ханц оччамны язбашда да, гюзде де чача. Ону терегин къруртуп помидор, къапуста, хыяр тузлайгъанда къроллай. Къруругъан терегин ханцгъа салса, ханцны татыву айрокъда татывлу бола. Шо саялы болма ярай огъар ханц оччам деп айтылагъаны. Ханц оччамны урлугъу адамны ичеклеринде жыйылгъан елни тайдыра. Бу оччамны саптакъларында, терегинде кърп витаминлер бар: – витамин А ва витамин С. Ханц оччамны гъар тюрлю салатлагъа да къроша.

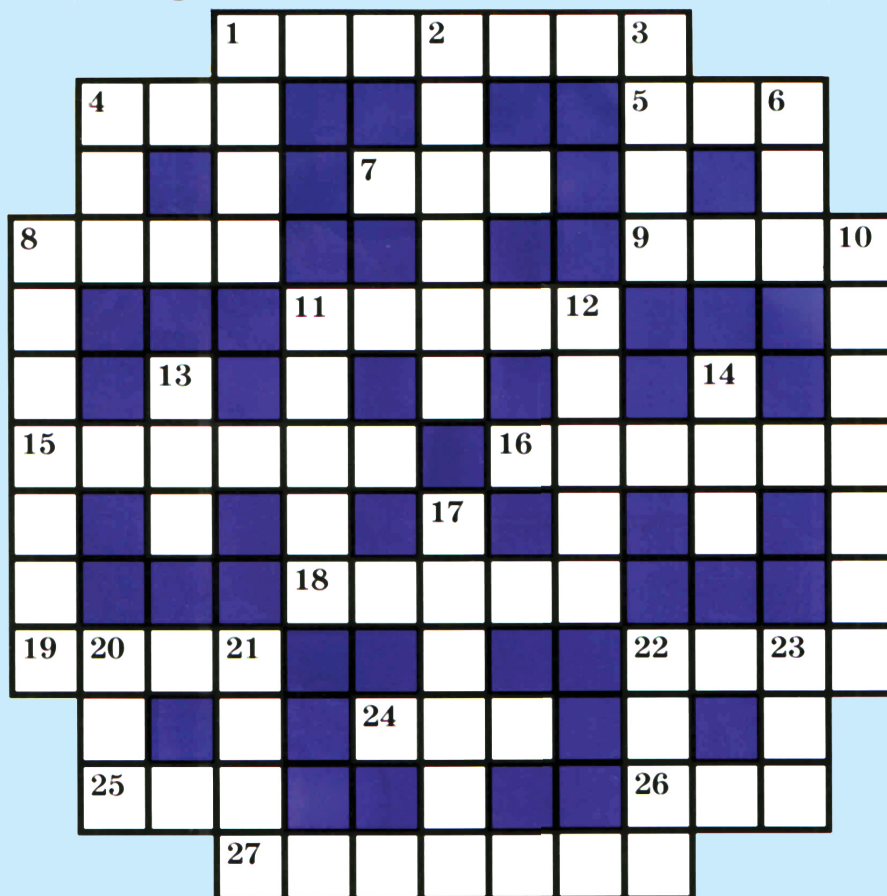

АЛАМАТНЫ АЛАМЫНДА

Алимпашева Диана,
4 кл. СОШ № 60,
Магъачкъала

Түбәләтү

СОЛДАН ОНГГЪА:

1. Янгурдан сонг кёкде тувгъан ренкли аламат. 4. Чырны бир бети. 5. «Пашман» деген сёзге къаршыдаш сёз. 7. Къочкъарны бир тайпасы. 8. Гъайванлагъа этилген туруш. 9. «Йыртыллавукъ» деген сёзге ювукъ сёз. 11. Гъавчуну алаты. 15. Юзюмню сыкъгъанда кълалгъан кълалды-кълулдусу. 16. Къатынгишини аты. 18. Тузлу сув. 19. Уллу болгъан адамгъа айтылагъан сёз. 22. Межитден намазгъа чакъырыв. 24. Назик йип огъар чырмалгъан. 25. Тавну бир бёлюгю. 26. Къуръанны бир бёлюгю. 27. Адамны къаркъарасыны уьстюнде.

УЪСТДЕН ТЮПГЕ:

1. Къатты агъачлы терек. 2. Татлик. 3. Тюс. 4. Адамны къаркъарасындан чыгъа. 6. Кълалын уьст опуракъ. 8. «Орманлыкъ» деген сёзге маънадаш сёз. 10. Боялгъан, йымышакъ гён. 11. Гъавчуну ити. 12. Шере берегенде къллланагъан чюпюрек яда тери гесек. 13. Адамны боюна айтылагъан бирдагъы бир сёз. 14. Мактапда яман охуйгъан яшлар алагъан кълыймат. 17. Тав ёлну лапда кълоркълунчлу ери. 20. Адамны бир саны. 21. Кълыйчуну яда туварчыны кълолунда бола. 22. Топлангъан биченни лап да уллу жыйымы. 23. Кълатты сёз.

Тизген Агъматхан Аскеров

СОКОЛЁНОК

ISSN0206 - 7943

Къарчыгъа

3/2022

май – июнь

Иллюстрированный детский журнал.
Издается один раз в два месяца.

Учредитель:

Агентство информации и печати
Республики Дагестан.

Регистрационный номер

серия ПИ №ТУ05-00413 от 22.04.2019 г.
выдан управлением Роскомнадзора
по Республике Дагестан.

Издается с января 1980 г.

Руководитель – главный редактор

М.М. Ахмедов

Редколлегия:

Ш. Алишева (ред. выпуска)

П. Абдуллаева

А. Абдуллатипов

С. Мамаева

Художественный редактор З. Даганов

Технический редактор Т. Лузина

Художник номера М. Муталлибов

Формат 60x84 1/8.

Бумага офсетная.

Уч. изд. л. 2,62.

Уч. печ. лист 3,26.

Выход в свет 31.05.2022 г.

Тираж 867 экз.

Заказ № 1229.

Типография:

ООО «Издательство «Феникс-пресс».

Адрес типографии:

367018, РД, г. Махачкала, ул. Петра I, 61.

Редакция и издатель: Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан «Редакция республиканских литературных журналов «Соколёнок» и «Литературный Дагестан»

Адрес редакции и издателя:

367000, РД, г. Махачкала, ул. Даниялова, 55.

Электронный адрес редакции:

litdag@mail.ru

Кумыкский язык

Индекс: на год – 63339,

на полугодие – ПМ963.

Цена свободная.